

מתרצת הגמרא: רבי אמי ורבי אפי – חוץ לארבע אמות של המתפללין הוא דחלפי. (29)

יתפלל אחורי רבו (30) כי גם בכך יש יוהרא (31).

מקשה הגמרא: ורבי ירמיה – היכי עביד הכי, להתפלל אחר רב, שהיה רבו?

וכן תניא: רבי אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו כדרך נתינת שלום לכל אדם [שאומר לו "שלום עליך", ולא אומר "שלום עליך רבי"] (32), והמחזיר שלום לרבו כפי שמחזיר לשאר כל אדם, והחולק על ישיבתו של רבו, (33) והאומר

והאמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל

יתפלל אדם לא כנגד [ליד] רבו, משום שמראה בכך כאילו מעמדם שוה, וכן לא

את רבו כשיסיים את תפלתו, ויצטרך להמתין מלפסוע לאחוריו.

עוד כתב שמתרם להתפלל אחורי רבו או כנגדו במרחק ד' אמות, כי נחשב ברשות אחרת. ובהגהות דרך תמים העיר שלביאור התוס' גם זה אסור, כי נראה כמשתחוה. ולכאורה תלוי בנידון הפוסקים לגבי מתפלל לפני רבו ואחוריו לרבו, שהב"י [צ] כתב שהמרחק אינו מועיל, ובדרכי משה נקט שרשות אחרת מתירה הכל.

והפרי חדש כתב כי אף שלפני רבו די בוד' אמות בצמצום, אחורי רבו צריך להוסיף כדי שלש פסיעות, כדי שלא יטריחנו.

32. כך פירשו רש"י ותוס'. ורבינו יונה כתב שאין שואלין כלל בשלום רבו, אלא רק משיבין לו, וכמבואר בירושלמי. וכן ביאר המהרש"א את התירוץ השני בתוס'.

33. בסנהדרין [קי א] אמרו, "החולק על רבו כחולק על השכינה". ופירש"י שם שחולק על "ישיבתו" כמובא כאן. וביאר המהרש"א שם, שחולק על שררתו ועל תורתו.

אבל הרמב"ם [ת"ת ה ב] כתב: איזהו חולק על רבו, זה שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ורבו קיים. ואף על פי שרבו במדינה אחרת

והביא שם הכסף משנה בשם הרמ"ך שתמה, מאין לו זה? וכתב הדברי חמודות שמקורו מסוגיין, שבכך נקרא חולק על

29. לכאורה תמוה, אם האיסור משום הפסק בין המתפלל לכותל, למה חוץ לד' אמות מותר. וראה רשב"ץ שההתרם משום שהניח ד' אמות של תפלה, ופמ"ג [משב"ז צ ה] כתב שההתרם משום שהיא רשות אחרת, ויש לדון אם כוונתם שאיסור החציצה הוא מכותל שברשותו, ואילו ברחוק חוץ לרשותו, לא שייך איסור חציצה, או שטעם האיסור הוא משום כבוד שכינה, שאינו אלא בתוך ד' אמות, כנ"ל.

30. הב"י [צ] הביא שמהר"י אבוהב הוכיח שאדם אינו נחשב חציצה בין המתפלל לכותל, שהרי לא אסרו להתפלל אחר אדם אלא אם הוא רבו, והב"ח דחה, אחר אדם אין איסור, אך ראוי לזוהר, כי מצוה מן המובחר שלא יחצוץ. ואכן, הגר"א [שם ס"ק לב] הביא שההוכחה ממה שרב ירמיה התפלל מאחורי רב, ובישועות יעקב דחה, שבתפלת שבת אין צריך לסמוך לקיר, כי אין בה תחנונים, [אך תלוי בהנ"ל אם התפלל ערבית, או מנחה של חול].

31. כך פירש רש"י, וכן נקט הטור [צ], ולכן כתב שכל שכן שלא יתפלל ואחוריו לרבו.

ותוס' כתבו שנראה כמשתחוה לרבו, וכתב הפרישה [לה] שלטעם זה האיסור רק ביחיד, אך בצבור אין חשש שמקבלו לאלוה.

והמאירי כתב, כדי שלא יראה כמדקדק בתפלת רבו.

ורבינו יונה ביאר, שהטעם כדי שלא יטריח

דבר שלא שמע מפיו רבו⁽³⁴⁾ — גורם לשכינה שתסתלק מישראל!

הרי שאסור להתפלל אחורי רבו, ואיך עשה כן רבי ירמיה?

מתרצת הגמרא: שאני רבי ירמיה בר אבא, דלא היה תלמיד גמור של רב, אלא תלמיד חבר⁽³⁵⁾ דרב הוה, ולכן לא היה חייב לנהוג בו כבוד כתלמיד לרב.

וכך מוכח: שהרי היינו דקאמר ליה רבי

ירמיה בר אבא לרב לאחר שרב התפלל של שבת בערב שבת: מי בדלת מן המלאכה מבעוד יום, מאחר שקבלת עליך שבת בתפלתך?!⁽³⁶⁾

ואמר ליה רב: אין, בדילנא מן המלאכה, על אף שעדיין ערב שבת הוא.

ומדייקת הגמרא שרבי ירמיה שאל את רב "מי בדלת" בלשון נוכח, ולא אמר "מי בדיל מר", כדרך תלמיד לרבו, ובהכרח שהיה "תלמיד חבר" של רב.

"שיבתו".

וכתב הרא"ש [כלל נה ט] שמותר לחלוק על רבו בפסק או בהוראה, אם יש לו ראיות ברורות לדבריו, וכן פסק הרמ"א [יו"ד רמב ג].

34. ביאר המהרש"א, דהיינו דוקא בדבר שאינו מסבא, שהרי מצינו בהרבה מקומות שאמרו חכמים דבר סברא מדעתם.

ורבינו יונה פירש, שהכוונה על האומר דבר בשם רבו אף שלא שמעו מפיו. וכן כתב הרמב"ם [שם ט]: "לא יאמר דבר שלא שמע מרבו, עד שיזכיר שם אומרו" וביאר הכסף משנה שאם יאמרה בסתם, יתלו זאת ברבו.

וראה במג"א [קנו ב] שהעיר מכאן על מה שמצינו בעירובין [נא א] שרבה שמע דין ואמרו בשם רבי יוסי — אף שלא שמעו ממנו — כדי שיקבלוהו ממנו. ובאליהו רבה חילק א. בסוגיין מדובר באופן שיקבלו ממנו. ב. דבר ששמע מותר לומר בשם רבו, אך לא סברת עצמו. ג. כששמע בשם חכם מסוים אסור לאמרו בשם אחר, ורבה שמע סתם.

ובדברי חמודות ומחצית השקל חילקו שבסוגיין אין ברור לו שכך ההלכה, אך כשברור לו, מותר לומר בשם רבו. ובמור וקציעה כתב שאם שמע מרבותיו שכך הלכה, יכול לתלות

בשם גדול אחר.

וראה בתפארת ישראל [אבות ה ז] שרק בשם "רבו" לא יאמר, אך בשם חכם אחר אין לחוש, כי אינו מתכוון להתכבד בקלונו, ואכן במסכת כלה הגירסא "חכם" ובסוגיין נקטה הגמרא "רבו".

35. הרמב"ם [שם] כתב שכל שלא למד רוב חכמתו הימנו נקרא "תלמיד חבר", ובחיי אדם [כב ו] כתב שכלפי גדול הדור כלם בכלל "תלמיד".

והרמ"א [שם] הביא דעת המהרי"ק, שכל שהיה תלמידו ואחר כך נתחכם להיות קרוב לרבו, מיקרי "תלמיד חבר", והב"י [שם] הרחיב בזה.

36. כך פירש רש"י [ד"ה והיינו], ומשמע שקבלת השבת היא המחייבת לבדול ממלאכה משום תוספת שבת, שזה הטעם להקדמת התפלה [ראה הערה 16], וכן נקט רבינו חננאל. וכבר הבאנו שלדעת הרמב"ם אין תוספת שבת, וראה בפרי יצחק [ח"א ח] שהרמב"ם דחה את סוגיין להלכה, ומה שהקשו בסמוך ממעשי רבי ואב"י, היינו משום שהם סברו שתוספת שבת דאורייתא [כמו שהוכיח מכמה ראיות] ולדעתם

ועל עצם שאלת רבי ירמיה, תמהה הגמרא: וכי מי צריך אדם להיות בדיל ממלאכה לאחר שהתפלל ערבית של שבת בערב שבת מבעוד יום?

והאמר רבי אבין: פעם אחת התפלל רבי ערבית של שבת בערב שבת מעוד יום. ואחר כך נכנס למרחץ ויצא, ושנה לן פרקין, ועדיין לא ירדה השבת. והרי גזרו על הרחיצה ועל הזיעה בשבת, ובכל זאת רחץ רבי לאחר שהתפלל תפלת שבת, ומוכח שאין צורך לפרוש מאיסורי שבת מבעוד יום, על אף שהתפלל.⁽³⁷⁾

מתרצת הגמרא: אמר רבא: באותו מעשה של רבי, מדובר דנכנס למרחץ רק בכדי להזיע, וקודם גזירה שגזרו על הזיעה הוה, ואז אפילו בשבת עצמה היה מותר להכנס

להזיע,⁽³⁸⁾ אך משאר איסורי שבת חייב לפרוש מעת שהתפלל תפלת שבת.⁽³⁹⁾

עוד מקשה הגמרא: איני, וכי אסור במלאכה בערב שבת לאחר תפלת השבת? והא אבוי שרא ליה לרב דימי בר ליואי לכברויי סלי [לעשן כלים בגפרית], לאחר שהתפלל של שבת בערב שבת. אף שזו מלאכת שבת גמורה היא.

מתרצת הגמרא: ההוא מעשה — אחר תפילת שבת בטעותא הואי, שלא קיבל עליו מעצמו מדעתו תוספת שבת בתפלה, אלא יום המעונן היה, והתפלל משום שהיה סבור שכבר הגיע ליל שבת, ואחר כך זרחה השמש ונתבררה הטעות, וכיון שקבלתו היתה בטעות,⁽⁴⁰⁾ אינה אוסרתו

יכול לקבל שבת מבעוד יום. [ונקט שהקדמת התפלה היא משום שערבית רשות, וכנ"ל. אך יתכן שהרמב"ם מודה בתפלה שמקבל קדושת היום].

37. הצ"ח תמה מה הקושיא על רב, הרי יתכן שבדל רק ממלאכה דאורייתא, וכמו בביהש"מ שאינו נאסר באיסורי שבות. וכתב, שמשאלת רבי ירמיה מוכח שנמנע אפילו ממלאכה דרבנן, כי על דאורייתא לא היה שואל, שהרי נאסר מחמת הזכרת שבת התפלה אפילו אם אינו רוצה לקבל שבת [ראה שו"ע רסג יא, ולהלן].

38. במג"א [רסא יב] פסק שאחר גזירה אסור להכנס להזיע, כמסקנת סוגיין, ולכאורה נמצא שדין המקבל שבת חמור מבין השמשות, והמדרכי [סוף במה מדליקין] הביא שנחלקו בזה, והביאו השו"ע [שצג ב], וכבר חילקו האליהו רבה ומחזיק ברכה שלא נחלקו אלא

ביחיד שקבל עליו, אך קבלת הציבור ב"ברכו" היא חמורה יותר. ובדגול מרבבה כתב שנחלקו באופן שקבל בפה רק את התוספת לאיסור מלאכה, אך הקבלה ב"ברכו" היא על קדושת היום, והיא חמורה מבין השמשות [וביאור דבריו בהערה 16].

והחכם צבי [יא] תמה מסוגיין על המקילין בקבלת שבת, ובפרי יצחק [שם] ביאר שכאן הנדון לדעת רבי שהחמיר בקבלת שבת יותר מביהש"מ [ראה ראיותיו].

39. בשו"ע [רסג יא] פסק שאם קדם היחיד והתפלל של שבת מבעוד יום, חל עליו קבלת שבת ואסור במלאכה. והב"י ודרישה ורע"א דנו אם היינו מ"ברכו", או רק אחר שהזכיר קדושת היום בתפלה.

40. בשמירת שבת כהלכתה [מו הערה עב] כתב שרק טעות מעין זו, ששגו בזמן, מבטלת

(41) במלאכה.

ותמחה הגמרא: וכי קבלת שבת בטעותא — מי הדרא ובטלה?

והא אמר אבידן: פעם אחת נתקשרו שמים בעבים בערב שבת, וכפבורים היו העם לומר שחשכה הוא, ונכנסו לבית הכנסת והתפללו ערבית של מוצאי שבת, בעוד שהיה עדיין שבת, ואחר כך נתפזרו העבים וזרחת החמה, ובאו ושאלו את רבי, ואמר: הואיל והתפללו — התפללו, ולא הצריכם להתפלל שוב, על אף שהתפילה של חול שהתפללו בשבת בטעות היתה [שהרי סברו שכבר לילה הוא].

ואף שתפילת החול לא הועילה להיחשב כמוצאי שבת להתירם במלאכה, יצאו בה ידי חובת תפלה של חול, אף שהתפללו בטעות, ואם כן גם אם התפלל של שבת בערב שבת, אף שהתפלל בטעות, יצא ידי תפילה של שבת, ותחשב כקבלת שבת, כי תפילת שבת נחשבת כקבלת שבת(42). ולמה התיר אביי לרב דימי לכבדו סלי?

מתרצת הגמרא: לעולם תפילה בטעות אינה חשובה תפילה, ולכן אינה נחשבת כקבלת שבת, ושאיני ציבור, דאפילו באופן שהתפללו של מוצאי שבת בשבת בטעות — לא מטריחין להו(43) להתפלל

את הקבלה, אך אילו אחר שקבלו התברר שיזדמן להם שופר וכדו' אין זו "טעות". וראה הערות 44 — 42 שהנידון בסוגיין רק על טעות בעצם התפלה, אך טעות בקבלה גרידא אינה מבטלת, והיינו כי בתפלת שבת הוא נוהג בעצמו דיני שבת, ואם התברר שטעה ואינה תפלה, נמצא שעדיין לא נהג דיני שבת.

41. רבינו חננאל כתב שאם הדליקו נרות שבת, אף שלא התפללו ערבית, אלו שהדליקו אסורים במלאכה, והשאר מותרין, [אך לא יגעו בנר, לדעת הפרישה [רסג ב] משום היכר לאלו שקבלו שבת, ולדעת מג"א וגר"א משום שהוקצה למצותו ע"י הקבלה בטעות]. ומדברי המרדכי [שבת רצז] משמע שאם הציבור קבלו שבת, המיעוט נמשך אחריהם ואסור במלאכה, אך אם קבלו בטעות, אף שלעצמם נחשבת קבלה, אין המיעוט נמשך אחריהם, וראה רע"א שם, ובהערה 44

42. רש"י [ד"ה הואיל] נקט שהנידון הוא אם תפלה בטעות נחשבת תפלה או לא, אך אם נחשבת תפלה ודאי שהיא מועילה לקבלת שבת,

ולכן הקשו למה התירו מלאכה לרב דימי אחר שהתפלל בטעות, וראה הערה 44.

והריטב"א גרס גם במעשה ששאלו את רבי, שהיה בערב שבת, והטעות היתה שהתפללו קודם פלג המנחה. ומשום כך הקשו איך מועילה הקבלה, והרי היתה בטעות? אבל אם יתפללו לאחר פלג המנחה ודאי שתועיל, ואינה נחשבת תפלה בטעות, שהרי לרבי יהודה הוא עיקר זמן ערבית, והיא קושיא בפני עצמה, ואינה נסובה על רב דימי.

43. כתב הב"י [רסג] שרק אם התפללו בפלג המנחה לא יחזרו, אך קודם לכן גם ציבור חוזרים, כי אינו זמן ערבית כלל. ואף שאמרו שיחיד שעשה כרבי יהודה והתפלל בפלג המנחה, יצא — ביאר בעולת שבת [שם יד] דהיינו רק אם לא התפלל באותו יום מנחה אחר פלג המנחה, ונמצא תרתי דסתרי, אך ציבור גם באופן זה, אין חוזרים. ובמג"א כתב שיחיד אפילו התפלל קודם פלג המנחה, ואפילו בע"ש שמותר להתפלל מנחה ואחריה ערבית קודם הלילה, כיון שנוהג תמיד להתפלל בלילה —

שוב(44).

אמר רבי חייא בר אבין: רב צלי ערבית של שבת בפלג המנחה של ערב שבת.

ורבי יאשיה מצלי ערבית של מוצאי שבת בפלג המנחה של שבת(45).

דנה הגמרא: לרב — דצלי של שבת בערב שבת:

האם אומר גם קדושה [קידוש] על הכוס קודם הלילה, הואיל וקיבל עליו קדושת שבת?

או שמא אינו אומר קדושה על הכוס, כי אין קידוש על הכוס אלא בשבת ממש, ואין די במה שמקבל עליו תוספת שבת.

פושטת הגמרא: תא שמע, דאמר רב נחמן אמר שמואל: מתפלל אדם של שבת בערב שבת, ואף אומר קדושה על הכוס(46) והלכתא כוותיה.

עוד דנה הגמרא: לרבי יאשיה, דמצלי של מוצאי שבת בשבת — האם אומר גם הבדלה על הכוס מפלג המנחה.

כשטעה, חוזר ומתפלל, והטעם שחוזר ראה בזכר יצחק [י].

44. כתב הרשב"א שאם התפללו הציבור של שבת בערב שבת מתוך טעות, הרי הם מותרים במלאכה, שקבלה בטעות אינה קבלה, ורק לא הטריחום לחזור ולהתפלל. והמאירי ושלטי גבורים הביאו שיטות החולקים, שסברו כי כיון שלא הטריחום לחזור ולהתפלל, החשיבו את תפלתם כמתוקנת, והיא אוסרתם במלאכה [ורק יחיד שהתפלל בטעות אינו נאסר]. ובדעת תוס' [ד"ה שאני] נחלקו מהרש"ל ומהרש"א עי"ש, והגר"א [שם לב] נקט שמתירים.

ובאור זרוע [ע"ש טז] הקשה מכאן על רבינו חננאל שאסר במלאכה אחר הדלקת נרות, שהרי מעיקר הדין קבלה בטעות אינה קבלה, ורק לא הטריחום לחזור ולהתפלל. וכתב הב"י [רסג] שהדלקת הנר כיון שהיא במעשה נחשבת קבלה יותר מקבלה בתפלה, ולכן חלה אפילו בטעות.

והגר"א [שם לג] כתב שרק תפלה בטעות אינה תפלה אף בציבור, ולכן גם לדעת המעדיפים קבלה בפה מהדלקת הנר [שם סעי' י] לגבי תפלה בטעות מעשה עדיף. ובבה"ל [ד"ה וי"א] כתב נפקא מינה לקבל בפה בטעות,

כשהב"י אינה קבלה, ולהגר"א נחשבת קבלה, כי חסרון הטעות רק בתפלה.

45. תוס' [ד"ה צלי] כתבו שדוקא לצורך מצוה מותר לעשות כן, כגון שצריך ללכת למול תינוק, ולא יהיה לו יין להבדלה אם לא יקדים, אבל בלאו הכי לא יקדים, ואדרבה יש להוסיף מחול על הקודש. וביאר הפמ"ג [משב"ז רצג] כי אף שבין כה וכה אסור במלאכה עד למוצאי שבת, צריך להוסיף מחול על הקודש גם בתפלה, כדי שלא יראה כאילו שבת עליו כמשאוי.

אולם אין כוונתם מצד תוספת שבת לקדושת הזמן, שהרי אינה שייכת אלא בפלג המנחה מיום הקודם, וכמבואר [רצט] שלא יתחיל סעודה שלישית בתוספת, וכן נראה מפמ"ג [הקדמת א"א רצו] שכל זמן שלא עשה מלאכה שם שבת עליו, וראה ערוך השלחן [רצט כא], אך בעולת שבת ובאשל אברהם בוטאטש נקטו שנמשכת במקצת קדושת השבת.

46. בתוס' רא"ש ביאר שסלקא דעתא כי אף שיכול להתפלל תפלת שבת מבעוד יום, היינו משום שתפלה דרבנן, אך קידוש היום הוא מן התורה, ואין לאומרו אלא בשבת, ומסיק, כי

או שמא אינו אומר הבדלה על הכוס, כי עדיין שבת הוא.

ולא רבי ישמעאל בן רבי יוסי הוה בעל המעשה, אלא רבי אלעזר בן רבי יוסי.

פושטת הגמרא: תא שמע, דאמר רבי יהודה אמר שמואל: מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת, ואף אומר הבדלה על הכוס! (47)

ולא ערבית של שבת בערב שבת הוה מתפלל, אלא ערבית של מוצאי שבת בשבת הוה מתפלל (48).

אמר רב זירא אמר רבי אסי אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא אמר רב: בצד עמוד זה התפלל רבי ישמעאל בן רבי יוסי ערבית של שבת בערב שבת.

שנינו במשנה: תפלת הערב אין לה קבע.

דנה הגמרא: מאי "אין לה קבע"?

כי אתא עולא, אמר: בצד תמרא הוה עובדא, ולא בצד עמוד.

אילימא ביחס לזמן התפילה, דאי בעי מצלי כוליה ליליא,

מאחר שעל חיוב הקידוש נאמר "זכור את יום השבת לקדשו" ולא "זכור ביום השבת", משמע שמקדשו סמוך לכניסתו. וגם הרמב"ם שסובר שאין תוספת שבת, כתב [שבת כט יא] ש"מקדשו קודם לשעה זו מעט" וראה קובץ שיעורים [ח"ב ל] שהקידוש ב"תוספת" אינו משום שכבר חלה השבת, אלא כי הוא מצוה שלא נקבע לה זמן מסויים, אלא "סמוך" לשבת.

"בתפלה או בקדוש". או שהיא רק כקבלת התוספת, וכן משמע מהכתוב במעשה רב [קיו] שמשמעות לשון הגמרא כי ההתר לקדש מבעוד יום הוא רק אחר שהתפלל תפלת שבת, והיינו משום שצריך קבלת עצומו של שבת בתפלה דוקא, כי בה מביא את היום הבא, כמבואר בהערה 16. [ואכן המג"א לשיטתו נקט — רעא ה — שמקדש ואוכל ואח"כ מתפלל, וראה הערה הבאה].

אך הריטב"א כתב שיכול לקדש מבעוד יום, משום שגם התוספת מחול על הקודש דאורייתא היא. והרא"ה כתב שבהכרח יכול גם לאכול אחר שקדש מבעוד יום, שהרי אין קידוש בלא סעודה, ונחלקו הב"ח [תעב] והמג"א [רסז א] אם יוצא בכך ידי חובת סעודת שבת, או שצריך לאכול עוד כזית בלילה. ובעמק ברכה [סו] נקט שהנדון הוא אם התוספת נחשבת כשבת לכל דיני היום, [כתוס' פסחים צט ב ד"ה עד] או שמה"ת נחשבת כשבת רק לגבי איסור מלאכה [כתוס' כתובות מז א ד"ה דמסר].

47. גם כאן יש לדקדק שלא יבדיל אלא אם התפלל קודם [כדברי המעשה רב לעיל לגבי קידוש], ואף המג"א [רצט ט] דקדק כך מלשון השו"ע [רצג ג] "יכול להתפלל של מוצ"ש מפלג המנחה ולמעלה, ולהבדיל מיד" [וראה שעה"צ תרצג ו], והיינו שמודה לסברא שאין תוספת ליום אלא בתפלה, כי בה מביא את היום הבא, אלא שלקדושת היום של שבת די בקידוש.

48. באור שמח [תפלה ג ז] ביאר על פי דברי התוס' שההתר להקדים הבדלה הוא דוקא לדבר מצוה, וכוונת עולא, שהיה זה רבי אלעזר ברבי יוסי שהתפלל של מוצאי שבת בשבת, בדרך

אך יתכן שהנדון הוא, בגדר הקבלה בקידוש, אם נחשבת כקבלת עצומו של יום שמועילה לכל דיני היום, וכדעת הריטב"א [ר"ה ט א] שמקבל

אם כן, ליתני "תפלת הערב כל הלילה", ולמה שינה התנא בלשונו?

מסיקה הגמרא: אלא מאי "אין לה קבע" — שאין חיובה קבוע, וכמאן דאמר תפלת ערבית רשות!

וכן מצינו דאמר רבי יהודה אמר שמואל: תפלת ערבית⁽⁴⁹⁾, נחלקו בה התנאים.

רבן גמליאל אומר: חובה היא.

ורבי יהושע אומר: רשות. (50)

אמר אביי: הלכה כדברי האומר "תפלת

ערבית חובה".

ורבא אמר: הלכה כדברי האומר: תפלת

ערבית רשות!

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, ואמר לו: תפלת ערבית רשות או חובה?

אמר ליה רבי יהושע: רשות היא!

בא אותו תלמיד לפני רבן גמליאל ואמר לו: תפלת ערבית רשות או חובה?

אמר ליה רבן גמליאל: חובה היא!

בצד תמרה, כשהלך לדבר מצוה, לבטל גזירה שגזרו על ישראל, כדאיתא במעילה [יז א].

49. בתיקוני זהר [יח] כתוב שתפלת ערבית של שבת, לכו"ע חובה [שלא כהרמב"ם תפלה ג ז]. ויתכן דהיינו כמבואר לעיל, שצריך את התפילה להביא את היום הבא, או לקדש את השבת בתפלה, וראה סידור יעב"ץ [שמו"ע ליל שבת]. והרא"ה כתב שבמוצאי שבת לכו"ע ערבית חובה, כי צריך להבדיל בה, ואילו הרמב"ם [תפלה ג ז] כתב שגם במוצ"ש היא רשות, ויתכן שנחלקו אם ההבדלה בתפלה היא מדיני הבדלה, וחייב להתפלל לצרכה, או שהיא מנוסח התפלה, וכיון שהתפלה עצמה רשות, אף היא רשות [וראה לעיל כו הערה 28 בשם הגר"ח].

50. תוס' [כו א ד"ה טעה, עי"ש הערה 12] ביארו שאין הכוונה שמותר לבטלה בחנם, אלא שלגבי מצוה עוברת אחרת נחשבת כרשות, שאם נודמנה לו בזמן תפילת ערבית מצוה עוברת אחרת, תדחה ערבית מפניה.

אבל רבינו יונה הביא בשם הבה"ג שבאמת רשות גמורה היא, ורק אם התחיל להתפלל,

שוייה עליו חובה, וסיים שהרי"ף כתב את שני התירוצים, [ונחלקו מי מהם עיקר].

והרמב"ם כתב [תפלה א ו] "אין תפלת ערבית חובה כתפלת שחרית ומנחה, ואף על פי כן, נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית, וקבלוה עליהם כתפלת חובה". וביאר הגר"ח שהרמב"ם שינה מלשון הרי"ף, ולא כתב "משהתחיל להתפלל" כי אף כשמתפלל, אינה נעשית התפלה בעצמותה חובה, אלא היא חפצא של תפלת רשות, ורק על הגברא חלה חובה להתפלל אותה כתפלת נדבה. ולכן נקט הרמב"ם [שם י ו]: מי שהיה עומד בתפלה ונזכר שכבר התפלל, פוסק אפילו באמצע ברכה. ואם היתה תפלת ערבית אינו פוסק, [לפי] שלא התפלל אותה מתחלה אלא על דעת שאינה חובה, והשיגו הראב"ד "אין כאן נחת רוח", וביאר הכסף משנה כוונת השגתו שכבר קבעוה חובה, אבל דעת הרמב"ם שגם אחר שקבלוה כחובה על עצמם, עצם התפלה היא רשות.

ברם, הכס"מ [שם א ה] ושלטי גבורים נקטו שדעת הרמב"ם כהרי"ף, ובהכרח שהיינו כי הטעם שנעשית חובה, הוא משום ש"הרשות"

אמר לו אותו תלמיד לרבן גמליאל: וחלא רבי יהושע אמר לי שהיא רשות!

אמר ליה רבי יהושע: לאו! — כלם מסכימים עמך שחובה היא. (52)

אמר לו רבן גמליאל: המתן עד שיכנסו בעלי תריסין [מגינים, כלומר חכמים המתנצחים זה עם זה בהלכה] לבית המדרש!

אמר לו רבן גמליאל: וחלא משמך אמרו לי שרשות היא!

כשנכנסו בעלי תריסין, עמד (51) השואל ושאל: תפלת ערבית רשות או חובה?

אמר ליה רבן גמליאל: יהושע, עמוד על רגליך, ויעידו בך (53)

אמר לו רבן גמליאל: חובה היא!

עמד רבי יהושע על רגליו, ואמר: אלמלי אני חי, והוא [אותו תלמיד שאמר כן בשמי] מת, הייתי מכחיש שאמרתי כן, לפי שיכול החי להכחיש את המת.

אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש בכם אדם שחולק בדבר זה?

ועכשיו, שאני חי והוא חי, על כרחי אני

גמליאל ירד חולי לעולם, והיו לומדים מיושב".

52. רבינו חננאל ביאר שרבי יהושע הבין שהשאלה על מקום שלא נהגו להתפלל ערבית, וסבר שרבן גמליאל מודה שהיא רשות, אך כששמע שדעתו שהיא חובה, חזר בו, וראה תוס' בכורות [שם ד"ה היאך].

והצל"ח כתב ששינה בדבריו מפני כבוד רבו, וראה חזו"א [או"ב ד יג] שמותר לשנות, כי אינו מדת דרך ארץ להתריס בפני חכם, וגם יש לחוש שמא יפגע ויבא לידי הקפדה.

וביערות דבש [יה] כתב שבתחילה כששאל השואל את רבי יהושע בביתו, סבר ששואל לברר הלכה אם רשות הוא או חובה, ולכן השיב לו שהיא רשות, והיינו למי שלא התפלל עדיין תפלת ערבית כל ימיו, אך בבית המדרש בראותו שהשואל עומד, הבין רבי יהושע ששואל לעצמו הלכה למעשה, ואצלו היא בודאי חובה, כי ודאי התפלל רשב"י ערבית פעם אחת ונקבעה לו לחובה.

53. ראה תוס' בכורות שם שמחקו תיבות "ויעידו בך", שהרי אין כאן כל עדות.

היא בתקנה כנגד אברים ופדרים, אך כאשר התפלל הרי מקיים בכך תפלה שתקן יעקב, [וכן ביאר ביערות דבש יח] ולכן כשטעה חוזר, וכן יכול להתחיל בחובה ולסיים בנדבה, כיון שהחילוק בין חובה לנדבה הוא רק בקרבנות, אך לא כשמתפלל כתקנת האבות. ונמצא שכוונתם שוה, כי נעשית "חובה" רק לגבי החיוב להתפלל, אך בעצם התפלה לא שייך שם חובה כי אינה נגד קרבן.

51. תוס' [בכורות לו א ד"ה עמד] הביאו ירושלמי שדרש כי תוספת ה"ו" ב"ועמדו שני אנשים", באה ללמד שהשואל הלכות ואגדות צריך לעמוד, וכן פסק הרמ"א [יו"ד רמו יג], אבל המחבר שם נקט כהרמב"ם, שאין שואלים מעומד ואין משיבין מעומד.

ותמה הש"ך על הרמ"א שפסק כן להלכה בזמן הזה, שהרי מדברי תוס' אין הכרח שנחלקו על הרמב"ם, שהרי כתבו כן במעשה דרבי צדוק, שהיה קודם החורבן, וודאי שקודם החורבן היו למדין מעומד, כמו שמצינו [מגילה כא א] "מימות משה רבינו עד ימות רבן גמליאל, לא היו לומדים תורה אלא מעומד, ומשמת רבן

צריך להודות שאמרת לך שתפלת ערבית רשות, שהרי היאך יכול החי להכחיש את החי?

היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע נשאר עומד על רגליו בכל זמן הדרשה, עד שרננו כל העם שראו בצערו של רבי יהושע, ואמרו לחוצפית התורגמן [שהיה עומד לפני רבן גמליאל ומשמיע לרבים את הדרשה מפיו]: עמוד [הפסק] מלתרגם! ועמד חוצפית ונשתתק.

אמרי: עד כמה נצער רבי יהושע וניזיל, שנניח לרבן גמליאל לצערו?

והרי בראש השנה אשתקד ציעריה רבן גמליאל לרבי יהושע, כשנחלקו בקידוש החודש, וגזר עליו שיבוא לפניו במקלו ותמילו ביום שחל בו יום הכיפורים לפי חשבוננו של רבי יהושע [ראה ראש השנה כה א].

וכמו כן בבכורות [לו א], במעשה דרבי צדוק, צעריה, כשבא לשאול על מום שנפל בכור בהמתו, והתיר לו רבי יהושע, ואחר כך אסר לו רבן גמליאל. וגם שם לבסוף התכחש רבי יהושע לדבריו, והעמידו רבן גמליאל על רגליו למשך כל הדרשה.

והבא נמי שוב צעריה.

תא ונעבריה לרבן גמליאל מן הנשיאות!

ומאן נוקים ליה לנשיא במקומו?

האם נוקמיה לרבי יהושע לנשיא?

אין ראוי לעשות כן, שהרי רבי יהושע, בעל המעשה הוא, ובכך יגרם לרבן גמליאל יותר מדאי צער (54).

ואם נוקמיה לרבי עקיבא לנשיא?

דילמא יקפיד עליו רבן גמליאל ועניש ליה, דהא לית ליה לרבי עקיבא זכות אבות שתגן עליו מן העונש, שהרי מזרע גרים היה [ראה סנהדרין צו א]

אלא, נוקמיה לרבי אלעזר בן עזריה.

משום דהוא חכם [ראה חגיגה ג א, אמר רבי יהושע: אין לך דור יתום שרבי אלעזר בן עזריה שרוי בתוכו].

והוא עשיר [ראה שבת נד א, י"ב אלפי עגלים היה מעשר רבי אלעזר בן עזריה מעדרו כל שנה].

והוא דור עשירי לעזרא הסופר.

והצורך במעלות אלו,

הוא חכם — דאי מקשי ליה — מפרק ליה.

הוא עשיר — דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר ולהשתדל לפניו לטובת ישראל, אף הוא [רבי אלעזר בן עזריה] אזל ופלה.

המעשה, וכשם שלא העביר על מדותיו וציער את רבי יהושע, כן יתנקם בו ע"י הקיסר, ורבי יהושע לא יוכל לעמוד כנגדו, משום שהיה עני. וכן ביאר בסמוך, שעל רבי אלעזר בן עזריה לא

54. ראה מאירי. והמהרש"א פירש, כדי שלא יאמרו שחלק על רבן גמליאל בכדי שימנוהו במקומו. והרש"ש ביאר, שרבן גמליאל נקרא "בעל

והוא עשירי לעזרא — דאית ליה זכות אבות, ומשום כן לא מצוי רבן גמליאל עניש ליה.⁽⁵⁵⁾

אתו ואמרו ליה לרבי אלעזר בן עזריה: האם ניהא ליה למר דליהוי ריש מתיבתא?

אמר להו: איזל ואימליך באינשי ביתי!

אזל ואמליך בדביתהו [באשתו]⁽⁵⁶⁾.

אמרה ליה

כח-א אף שימנוך היום, דלמא מעברין לך מנשיאותך לאחר מכן.

אמר לה: לשתמש אינשי, מוטב לו לאדם להשתמש אפילו יומא חדא בכסא דמוקרא [כוס זכוכית יקרה], ואף אם למחר ליתבר, תשבר כוס זו. ומשל הוא, שכדאי לנצל את מעמדו הניתן לו היום, אף כי יתכן שינטל ממנו בקרוב.

אמרה ליה אשתו: ואיך תהיה לנשיא? הרי לית לך חירותא [שערות לבנות] המראות על זקנה, ונאה לדרשן להיות זקן.

ההוא יומא, בר תמני פרי [שמונה עשרה] שני הוה רבי אלעזר בן עזריה. אתרחיש ליה ניסא, ואהדרו ליה תמני פרי דרי חירותא [שמונה עשרה שורות של שער שיבה].

והיינו דקאמר רבי אלעזר בן עזריה, במשנה לעיל [יב ב]: הרי אני "כבן" שבעים שנה, ולא קאמר "בן שבעים שנה", כי צעיר לימים היה, אלא שהיה נראה "כבן שבעים שנה".⁽¹⁾

תנא: אותו היום שנתמנה רבי אלעזר בן עזריה, סלקהו לשומר הפתח של בית המדרש, וניתנה להם רשות לתלמידים ליכנס.

שכל זמן שהיה רבן גמליאל נשיא, היה מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו [שעוסק בתורה ואין בו יראת שמים, יומא

חששו, משום שעשיר היה.

55. ביערות דבש [יח] ביאר שיחוסו לעזרא יצילנו מעונש על העברת הנשיאות משבט יהודה לשבט אחר, וכמו שמצינו בירושלמי [הובא בתוס' סנהדרין ה א] שרבי היה נשיא כי בא מבית דוד רק מן הנקבות, והרי גם כל הכהנים מתייחסים לשבט יהודה מהנקבות, כי אהרן נשא את אחות נחשון משבט יהודה, ונמצא שיחוסו של ראב"ע מצד עזרא הכהן שוה ליחוסו של רבן גמליאל לשבט יהודה.

56. ביערות דבש [יח] ביאר שהיה חייב לימלך בה, כי "חמר ונעשה גמל צריך ליטול רשות מאשתו, משום שממעט בעונה". וכיון שעונת

תלמיד חכם הוא משבת לשבת. ועונת נשיא היא מחודש לחודש [אבות דרבי נתן] וכיון שנתמעטה עונתו, היה צריך ליטול רשות מאשתו.

עוד כתב [ח"א ג] שרצה לבדוק עצמו אולי הוא גאה, כי אין אדם מכיר נגעי עצמו, ואמר שאם הוא מתקבל לאנשי ביתו בהכרח שהוא ענו.

1. הרמב"ם בפיה"מ [יב ב] ביאר שהיה צעיר לימים, אלא מפני שהיה מרבה חשנות וללמוד ולקרנות יום ולילה עד אשר תשש כוחו, ונזרקה בו שיבה, וחזר כזקן בן שבעים שנה, והיה התחלת השיבה ברצונו, כמו שנתבאר בסוגיין.